Agnieszka Potocka
ORCID 0000-0002-3034-7879
DOI 10.24917/20838972.15.10

Prozwierzęca edukacja etyczna w kontekście psychologicznych koncepcji postaw

Postawa a zachowanie

Tradycyjny, herbartowski model szkoły zakłada wiodącą rolę nauczyciela oraz podporządkowanych mu i uległych uczniów. Edukacja etyczna, w takim rozumieniu, realizowana jest jako wskazywanie wartości i związanych z nimi koncepcji etycznych, które mają wpływać na kształtowanie postaw, a w dalszej kolejności na zachowania uczniów. Model taki wskazuje na dość proste i jednokierunkowe zależności oraz centralną rolę postaw.

Rzeczywistość jednak jest znacznie bardziej skomplikowana. Po pierwsze, postawy mogą być konsekwencją uznawanych wartości lub odwrotnie[1]. Możliwe jest że dana osoba ma postawę prozwierzęcą ze względu na fakt, że życie i autonomia zwierząt zajmują wysoką pozycję w jej hierarchii wartości lub odwrotnie – w związku z tym, że ma prozwierzęcą postawę uznaje, że życie zwierząt i ich autonomia są cennymi wartościami. Po drugie, związek postaw z zachowaniem nie jest taki oczywisty i bezpośredni[2]. Eckes i Six w metaanalizie badań z lat 1927–1990 wskazują, że siła korelacji postawy wobec danego zachowania i samego zachowania może być różna dla poszczególnych sfer życia[3]. Od słabej korelacji dla postaw wobec altruizmu, poprzez umiarkowaną dla studiowania, konsumpcji i głosowania aż do silnej dla działalności społeczno-politycznej. Jedną z przyczyn tak dużego rozrzutu może być kwestia określenia co rozumiane jest jako postawa. W klasycznym ujęciu

1 D.J. Bem, *Self-perception theory1*, „Advances in experimental social psychology", (6), 1972, s. 1–62, Fishbein, Ajzen 1975 za: B. Wojciszke, *Postawy i ich zmiana*, [w:] *Psychologia. Podręcznik akademicki*. T 3, red. J. Strelau, GWP, 2005.

2 D.J. Bem, *Self-perception theory1*..., s. 1–62.

3 Za: G. Bohner, M. Wänke, *Postawy i zmiana postaw*, GWP, 2004, s. 232–233.

opisywana i badana jest w oparciu o osobiste deklaracje i przekonaniach oraz definiowana jest przez różnych badaczy jako:

– Thomas i Znaniecki: „cecha psychiczna jednostek, która wiąże je ze światem otaczających je wartości kulturowych, a także proces indywidualnej świadomości, określający rzeczywistą lub możliwą działalność jednostki wobec społecznego świata”[4],

– Thurstone: „pozytywny lub negatywny afekt wobec pewnego przedmiotu psychologicznego”[5],

– Nęcki: „tendencja do pozytywnego lub negatywnego reagowania na dany obiekt; przedmiot, osobę lub wydarzenie” ujmując ją w kategoriach aktywnych, a nie jedynie pasywnych[6],

– Tesser, Tourangeau i Rasinski: konstrukt tymczasowy tworzony w konkretnej sytuacji na potrzeby dokonania oceny wartościującej[7],

– Fazio: „skojarzeniem w pamięci pomiędzy obiektem i jego ewaluacją”[8],

– Wojciszke: „względnie stała skłonność do pozytywnego lub negatywnego ustosunkowania się człowieka do tego obiektu[9]” (AP: przedmiotu, zdarzenia, idei, innej osoby).

Nieco inne światło na kwestie związku postaw z zachowaniem rzuca współczesne, dualne podejście do postaw. Zaproponowana przez Greenwalda i Banaji[10] koncepcja postaw utajonych pozwala dostrzec postawy jako „zapis przeszłego doświadczenia, który wpływa na przychylne lub nieprzychylne odczucia, myśli czy działania wobec obiektów społecznych, choć zapis ten pozostaje introspekcyjnie niezidentyfikowany lub jest identyfikowany nietrafnie”.

W takim rozumieniu postawy mogą być rozpatrywane jako utajone - uwarunkowane kulturowo, związane z wychowywaniem i dorastaniem w środowisku prezentującym określone normy i nawyki oraz postawy jawne – deklaracje związane z myśleniem refleksyjnym.

4 W. Thomas, F. Znaniecki, (1919). *The Polish peasant in Europe and America: Monograph of an immigrant group*. The University of Chicago Press, 1919, s. 19.

5 Za: A.L. Edwards, *Techniques of attitude scale construction*. Ardent Media, 1983 s. 2.

6 Z. Nęcki, *Postawy i ich zmiana*, [w:] *Encyklopedia psychologii*, red. W. Szewczuk, Fundacja INNOWACJA, Warszawa 1998, s. 425.

7 A. Tesser, A. (1978). *Self-Generated Attitude Change*, „Advances in Experimental Social Psychology”, 11(C), 1978, s. 289–338; R. Tourangeau, K.A. Rasinski, *Cognitive Processes Underlying Context Effects in Attitude Measurement*, „Psychological Bulletin”, 103(3), 1988, s. 299–314.

8 R.H. Fazio, *Multiple process by which attitudes guide behavior: The MODE mofel as an integrative framework*, „Advances in Experimental Social Psychology”, 23, 1990, s. 81.

9 B. Wojciszke, *Postawy i ich zmiana…*, s. 79.

10 A.G. Greenwald, M.R. Banaji, *Utajone poznanie społeczne: postawy, wartościowanie siebie i stereotypy*, „Przeglad Epidemiologiczny”, 35(1/2), 1995, s. 11–63.

Zgodnie z modelem APE (*Associative-Propositional Evaluation*) Gawronskiego i Bodenhausena, kształtowanie postaw utajonych odbywa się poprzez współwystępowanie obiektów i powstawanie skojarzeń[11]. Tak więc, atrakcyjne wizyty dzieci w cyrku, w którym są zwierzęta tworzą skojarzenia cyrku i zwierząt, o pozytywnym zabarwieniu emocjonalnym i sprzyjają postawie instrumentalnej wobec zwierząt. Dość podobnie sytuacja wygląda w przypadku udziału dzieci i młodzieży w polowaniach. Pozytywne emocje i rytuały dorosłych wskazują dzieciom, że zabijanie zwierząt jest akceptowane, w związku z czym skojarzenie polowanie i zwierzęta ma walencję dodatnią i kształtuje postawę utajoną akceptującą takie praktyki. Przykładem znaczenia współwystępowania jest moc skojarzenia krowy i mleka czy psa i budy. Dzieci z miasta pytane „gdzie mieszka pies?" odpowiadają, że „w budzie" – mimo iż wiele z nich budy nawet nie widziało. Powszechne jest jednak powielanie tego skojarzenia w wielu przekazach kulturowych: bajkach, filmach, opowiadaniach, rysunkach i kolorowankach dla dzieci. Temat ten podjęła Paul w badaniu dotyczącym 364 programów brytyjskiej telewizji dla dzieci[12]. Ujawniono, że zwierzęta pojawiały się zarówno w programach fikcyjnych jak i niefikcyjnych. Towarzyszące prezentowane były jako postacie pierwszoplanowe, gospodarskie jako jako drugoplanowe, a dzikie najczęściej jako złe. Zachowania związane z okrucieństwem wobec ssaków były jawnie strofowane, podczas, gdy ryby i bezkręgowce zostały w znacznym stopniu wyłączone z obaw moralnych. Druga widoczna tendencja, to unikanie prezentowania wykorzystania zwierząt, szczególnie ssaków, na mięso, a jeśli już miało to miejsce, było mocno maskowane lub wyolbrzymiane jako żart, unikano też dyskusji na ten temat.

Można więc wnioskować, że przekaz kulturowy instrumentalizacji zwierząt oraz doświadczenia, w tym uczestnictwo w różnego rodzaju praktykach jak polowanie, hodowla, tresura, cyrk i inne formy wykorzystywania będą mieć wpływ na kształtowanie postawy utajonej antyzwierzęcej – utylitarnej i przedmiotowej. Analogicznie działania o przeciwnym kierunku – troska, opieka, wolontariat i pomoc zwierzętom jako istotom wrażliwym, czującym i rozumnym będą wpływać na postawy utajone prozwierzęce i podejście podmiotowe. Ogólnounijne badanie Cembalo i współpracowników[13] wskazuje, że wśród badanych krajów

11 B. Gawronski, G.V. Bodenhausen, *Associative and propositional processes in evaluation: An integrative review of implicit and explicit attitude change*, „Psychological Bulletin", 132(5), 2006, s. 692–731.

12 E.S. Paul, *The representation of animals on children's television,* „Anthrozoös", 9(4), 1996, s. 169–181.

13 L. Cembalo, F. Caracciolo, A. Lombardi, T. Del Giudice, K.G. Grunert, G. Cicia, *Determinants of individual attitudes toward animal welfare-friendly food products*, „Journal of Agricultural and Environmental Ethics", 29(2), 2016, s. 237–254.

europejskich uczestnicy z Polski mieli najniższy wynik AU (*Animal Utility*), co oznacza, większą niż w innych krajach zgodę na wykorzystywanie zwierząt[14] . Co więcej, kwestie dobrostanu zwierząt hodowlanych były mało ważne przy wyborach konsumenckich – mniej ważne były tylko dla uczestników z Grecji. Te słabe wyniki jeśli chodzi o prozwierzęce nastawienie współistnieją z najwyższym wynikiem AT (*Animal Treatment*) wskazującym na brak szacunku do zwierząt oraz potrzebę poprawy i uznania kwestii etycznych jako istotnych w hodowli i zakupach.

Widać więc, że prozwierzęca edukacja etyczna ma wiele zadań do zrealizowania by los zwierząt zarówno tych hodowlanych, towarzyszących jak i dzikich uległ w Polsce poprawie. Obecnie same postawy są słabo prozwierzece, nie sposób więc oczekiwać, by zachowania były znacząco inne.

Deklaracje – postawy jawne

Szkolny model nauczania etyki związany jest z system lekcyjnym. Nawet jeśli dla nauczyciela zagadnienia dotyczące etyki zwierząt wydają się ważne, to w zależności od sposobu prowadzenia, lekcje mogą być odbierane jako protekcjonalne i nudne lub interesujące i ważne. Zbyt fachowy, akademicki język, skupienie na powinnościach uczniów oraz brak odniesienia do realiów przez wielu uczniów będzie odbierane jako niezrozumiałe lub wrogie, a tym samym efekty nauki będą słabe i tymczasowe. Oprócz nauczania opartego o wykład ważne jest więc zaangażowanie uczniów w debaty i dyskusje. Kluczowa jest aktywność uczniów, szukanie argumentów, ważenie ich i sprawdzanie logiki wnioskowania oraz szukanie rozwiązań dla konfliktów interesów. Pozwala to na osobiste przemyślenia i aktywizację systemu refleksyjnego a zatem kształtowanie postawy jawnej – deklaratywnej. Tematy dyskusji lub debaty mogą być różne: „czy zwierzęta mają umysły, świadomość i zdolności poznawcze?”,„czy cyrk jest dla zwierząt?”, „kim są zwierzęta, jakie mają prawa? lub „czy powinniśmy kontrolować populacje dzikich zwierząt?”. Poprawność i sposób wnioskowania można sprawdzać dla różnych wypowiedzi zarówno potocznych jak i zaczerpniętych z mediów – poniżej przykłady:

Przykład I – Instrumentalne traktowanie zwierząt.

Przesłanka 1: zwierzęta nie mają umysłu.

14 AU – wysokie AU to brak zgody na wykorzystywanie zwierząt dla korzyści ludzi („Dopóki zwierzęta nie cierpią, ludzie powinni móc je wykorzystywać w dowolnym celu”; „Dopuszczalne jest wykorzystywanie zwierząt do testowania produktów konsumpcyjnych, takich jak mydła, kosmetyki i środki czystości gospodarstwa domowego”; i „Polowanie na zwierzęta dla sportu jest dopuszczalną formą rekreacji”)

Przesłanka 2: człowiek może instrumentalnie traktować te istoty, które nie mają umysłu.

Wniosek: człowiek może instrumentalnie traktować zwierzęta.

Analiza wnioskowania: błąd materialny dotyczący przesłanki 1 – przynajmniej niektóre zwierzęta posiadają umysł.

Przykład II. Kontrola populacji dzików.

Przesłanka 1: dziki wolą jeść ziemniaki i kukurydzę niż naturalny pokarm dostępny w lesie.

Przesłanka 2: powiększająca się populacja dzików zagraża uprawom ziemniaków i kukurydzy.

Wniosek: dla zapewnienia bezpieczeństwa upraw rolników, konieczna jest kontrola populacji dzików poprzez ich odstrzał przez myśliwych.

Analiza wnioskowania: wnioskowanie jest indukcyjne (zawodne), z podanych przesłanek wniosek nie jest pewny. Inny prawdopodobny wniosek: Myśliwi powinni zaprzestać zimą dokarmiać dziki kukurydzą i ziemniakami.

Przykład III. Zgoda na przemysłowy chów zwierząt. Współczesna hodowla zwierząt jest etyczna ponieważ ludzie zawsze hodowali zwierzęta.

Analiza wnioskowania: błąd logiczny: *non sequitur* – nie wynika. Z faktu, że ludzie w przeszłości hodowali zwierzęta nie wynika, że współcześnie jest ona etyczna.

Przewidywanym efektem podejmowanych działań edukacyjnych powinny być umiejętności ucznia dotyczące wskazywania praw jakie mają zwierzęta, wartości jakie są z nimi związane, etycznej oceny wykorzystywania zwierząt dla różnych celów oraz poprawnej, logicznie argumentacji tych twierdzeń. Mogą to być stanowiska uznawane za docelowe jak na przykład uznanie zwierząt jako istot całkowicie wolnych, których człowiek nie powinien w żaden sposób niewolić i wykorzystywać lub pośrednie, jako postawy związane z troską i obowiązkiem ludzi zapewnienia zwierzętom wysokiego/dobrego dobrostanu, przyznania im pewnych praw do decydowania o sobie i praw do dobrego traktowania.

Nie jest jednak klarowne na ile postawy te przełożą się na zachowanie – czy analogicznie do altruizmu – czyli słabo, czy działalności społeczno-politycznej czyli silnie? Fazio w modelu MODE (*Motivaton and Opportunity as Determinants*) wskazuje, że silne i łatwo dostępne myślowo postawy (jawne) będą miały znaczenie głównie dla zachowań przemyślanych i sytuacji, w których jest czas, uwaga oraz powód do rozważania

decyzji[15] . Przykładem może być wybór diety: jarskiej, wegetariańskiej lub wegańskiej jako stylu odżywiania się. Takie decyzje ludzie podejmują zwykle w spokoju i bez pośpiechu. Postawy jawne są więc dominujące o ile są dostępne myślowo. W innych przypadkach, gdy sytuacja wymagać będzie natychmiastowego działania - zachowania będą spontaniczne lub automatyczne, a postawa będzie słaba lub tymczasowa – nie będzie miała ona większego wpływu. Przykładem jest zakup futrzanego breloczka – słabo utrwalona postawa prozwierzęca i szybki zakup ładnego drobiazgu nie stwarzają okazji do aktywizacji systemu refleksyjnego. Zapewne większość posiadaczy takiego breloczka nie zastanawiała się nad jego związkiem ze zwierzęciem. Dzieje się tak, ponieważ myślenie oparte na wiedzy wymaga czasu: wydobycia z pamięci, namysłu, rozważenia alternatyw, na co w niektórych przypadkach zwyczajnie ma czasu lub decyzje wydają się zbyt błahe. Mając na względzie, że wiele zachowań w relacjach ze zwierzętami, których skutki dotyczą życia i zdrowia zwierząt (jak na przykład: zakupy produktów spożywczych, ubrań i galanterii skórzanej, wizyty w zoo lub cyrku) są nawykami i związane są z rutyną, a więc nie są działaniami przemyślanymi, widać, że klasyczne nauczanie etyki i postawy deklaratywne to o wiele za mało by poprawić los zwierząt w relacjach z ludźmi

Schematy działania i postawy utajone

Ponad naukę wyrażania poprawnych deklaracji i wskazywania obowiązków ludzi wobec zwierząt, ważne jest kształtowanie postaw utajonych, a więc skojarzeń, schematów postępowania i nawyków, które mogą być szybko dostępne i wpływać na sposób zachowania. Szczególnie jest to ważne w edukacji dzieci i młodzieży, gdyż okres dzieciństwa i dorastania to okres budowania tej postawy[16]. Jej walencja jako pro- lub antyzwierzęcość, orientacja podmiotowa lub przedmiotowa będą mieć wpływ na wiele różnych zachowań w dalszym życiu. Jeżeli w dorosłym życiu osoba ma postawę utajona antyzwierzęcą to jej zmiana może być trudna i wymagać wielu działań, a nie tylko przemyśleń. Przykładem długotrwałego efektu postawy utajonej jest przywołane wcześniej skojarzenie mleko--krowa, pies-buda. Silne pozytywne skojarzenie koń-wóz jest być może jedną z przyczyn zgody na zaprzęgi konne - fasiągi w drodze nad Morskie Oko, nawet przy dość oczywistym przeciążaniu koni.

15 R.H. Fazio, *Multiple process by which attitudes guide behavior*..., s. 75–109.

16 N. Maliszewski, *Dynamiczna teoria postaw: o relacji postaw jawnych i utajonych*. Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, 2011, s. 36–58.

Ponieważ ze zwierzęcego punktu widzenia liczy się przede wszystkim to jak człowiek się zachowuje wobec zwierząt, jakie decyzje podejmuje, nie można poprzestać na nauce poprawnych i gładkich wypowiedzi. Kluczowe jest wypracowywanie etycznych nawyków postępowania opartych na szacunku do zwierząt, skojarzeń dotyczących przeżywanych przez zwierzęta emocji, ich empatii i zdolności poznawczych. Elementem tego procesu jest rozpoznawanie i kojarzenie zwierząt jako istot autonomicznych, posiadających życie wewnętrzne, potrzeby gatunkowe i indywidualne, które w znacznej mierze dzielą z ludźmi jako innymi istotami żywymi. Obrazuje to przykład porównywania ekspresji bólu u ludzi i innych ssaków. W obu wypadkach będzie to ochrona uszkodzonej części ciała (ręki, łapy, nogi), przymknięcie powiek związane z doznawaniem bólu, opuszczenie lub zwieszenie głowy, wolniejsze ruchy[17]. Dla skutecznej nauki konieczne są porównania rzeczywiste – postaci realnych lub zdjęć, nagrań wideo, właściwa ich analiza, tak by obrazy analogicznych doznań ludzi i zwierząt mogły być wspólnie utrwalone. W niektórych wypadkach słowa są wręcz zbędne, jako zakłócające ten proces. Innym przykładem jest prześledzenie historii krowy-bohaterki, która uciekła z transportu do rzeźni i przyłączyła się do stada żubrów[18]. Krowa stała się postacią ikoniczną jako, że uciec przed śmiercią może tylko bohater – istota rozumna, czująca i myśląca, a nie bezwolny przedmiot do użytku. Ta historia ma wymiar symboliczny i przede wszystkim tak należy ją rozumieć. Będzie ważna dla poznania utajonego, ale bezużyteczna w naukowym podejściu.

Model FMA

Kształtowanie postaw dualnych: jawnych i utajonych jest ważnym elementem prozwierzęcej edukacji etycznej. Dla lepszego ich przełożenia na zachowanie warto przeanalizować, jaka jest ich dynamika w sytuacji

17 D. Broom, *Sentience and animal welfare*, CABI, 2014, s. 98–101; A.C.C. Williams, *Facial expression of pain: an evolutionary account*, „Behavioral and brain sciences", 25(4), 2002, s. 439–455; C. Häger, S. Biernot, M. Buettner, S. Glage, L.M. Keubler, N. Held, S.R. Talbot, *The Sheep Grimace Scale as an indicator of post-operative distress and pain in laboratory sheep*, „PloS one", 12(4), 2017; S.G. Sotocinal, R.E. Sorge, A. Zaloum, A.H. Tuttle, L.J. Martin, J.S. Wieskopf, J.J. McDougall, *The Rat Grimace Scale: a partially automated method for quantifying pain in the laboratory rat via facial expressions,* „Molecular pain", 7(1), 2011, s. 55.

18 *Krowa na gigancie. Miała być przeznaczona na mięso, ale uciekła i dołączyła do stada żubrów*, http://www.polsatnews.pl/wiadomosc/2018-01-22/krowa-na-gigancie-miala-byc-przeznaczona-na-mieso-ale-uciekla-i-dolaczyla-do-stada-zubrow/; A. Angelika Swoboda, *Dlaczego krowa uciekła do żubrów? ,'Nie można wykluczyć zauroczenia"*, http://weekend.gazeta.pl/weekend/1,152121,22984861,dlaczego-krowa-uciekla-do-zubrow-nie-mozna-wykluczyc-zauroczenia.html.

konfliktu wartości prozwierzecych i ludzkich. Konflikt dotyczyć może wartości autotelicznych w tym praw zwierząt do życia, wolności jako takiej, wolności od chorób i cierpienia z wartościami ludzkimi – hedonistycznymi lub utylitarnymi – jak prawo do zjadania, niewolenia i hodowli zwierząt lub wartościami dotyczącymi zdrowia i życia ludzi.

Cohen, Brom i Stassen proponują model FMA (*Fundamental Moral Attitudes*) jako dynamiczną, dwuwarstwową koncepcję postaw moralnych wobec zwierząt[19]. Pierwsza warstwa zdefiniowana jest jako najbardziej podstawowe, głęboko odczuwalne przekonania moralne na temat zwierząt, ukształtowane na bazie wiedzy o ich naturze i emocjach poprzez wpływ społeczny, religię, kulturę i technologię oraz w indywidualne osobiste doświadczenia.

Autorzy w pierwszej warstwie wyróżniają cztery składowe. Każdy element składa się z wielu wymiarów, przekonań moralnych, które odzwierciedlają opinie na temat tej składowej. Do powyższych filarów FMA należą przekonania na temat:

– hierarchii istot – w tym poglądy na temat tego czy ludzie są najważniejsi czy równi ze zwierzętami, lub odwrotnie - zwierzęta ważniejsze niż ludzie,

– wartości zwierząt – w tym stanowiska odnoszące się do wartość zwierząt: jako wartości wewnętrznej, wartości instrumentalnej lub wartość dla ekosystemu,

– robienia dobra na rzecz zwierząt – którym zwierzętom należy się troska ludzi o ich dobrostan, zdrowie, ochrona przed zranieniem - wszystkim, wybranym czy żadnym zwierzętom?

– praw zwierząt – które zwierzęta mają prawo do życia, a tym samym nie należy ich zabijać – wszystkie, wybrane czy żadne?

W zależności od stanowiska zajmowanego w tych czterech obszarach, jednostki w społeczeństwie będą mieć różne postawy moralne. Jedne z nich mogą uważać, że zwierzęta są równe ludziom, stanowią wartość samą w sobie, wszystkie mają prawo do życia, a ludzie powinni troszczyć o ich dobrostan, inne zaś, w opozycji do tego poglądu mogą uważać, że zwierzęta są istotami niższymi, są od człowieka zależne, stanowią jedynie wartość instrumentalną jako produkty do użycia lub spożycia – człowiek zatem, nie musi się o nie troszczyć jeśli nie ma w tym własnego interesu, a żadne ze zwierząt nie ma niezbywalnego prawa do życia. Pomiędzy tak skrajnymi poglądami może być pełne spektrum postaw pośrednich, których poszczególne elementy wcale nie muszą być ze sobą spójne.

19 N.E. Cohen, F.W. Brom, E.N. Stassen, *Fundamental moral attitudes to animals and their role in judgment: An empirical model to describe fundamental moral attitudes to animals and their role in judgment on the culling of healthy animals during an animal disease epidemic,* „Journal of agricultural and environmental ethics", 22(4), 2009, s. 341–359.

Napięcia powstają w sytuacjach konfliktu interesów ludzi i zwierząt oraz konieczności podjęcia decyzji. W konkretnej sytuacji postawy i wartości z pierwszej warstwy ważone są w stosunku do innych rzeczy z drugiej warstwy, które są cenione również przez innych ludzi, w tym:

– życie ludzi – na przykład zagrożenie atakiem ze strony zwierząt,
– zdrowie ludzi – na przykład choroby odzwierzęce,
– wartości ekonomiczne – w tym hodowla zwierząt,
– wartości hedonistyczne – w tym jedzenie zwierząt.

FMA jest zaproponowany jako model dynamiczny – przekonania z pierwszej warstwy używane są w dyskusji publicznej, gdy występuje konflikt wartości i interesów z wartościami w drugiej warstwy. Pojedyncza osoba może myśleć, że zwierzęta mają prawo do życia w każdej sytuacji przez cały czas. Jednak w społeczeństwie jako całości, wszystkie wartości są zmienne – nawet wartość ludzkiego życia. Niemożliwe byłoby funkcjonowanie społeczne, gdyby wszystkie przekonania miały niezmienną wartość. Przykładem takiego ważenia może być stanowisko iż, że nie można hodować i zabijać krokodyli dla ich skóry, ale można to zrobić, gdy krokodyl zaatakuje.

Model ten podążą za koncepcją, że postawy są konstruktami tymczasowymi i dynamicznymi, a pomiędzy postawa a zachowaniem jest etap namysłu i podjęcia decyzji. Wskazuje to, że autorzy odwołują się do postaw jawnych, deklaratywnych, których jednostka jest świadoma. Ważny składnik jaki dodają wobec klasycznych koncepcji związku postawy z zachowaniem to etap dyskusji – zaproponowanej tu jako dyskusja publiczna, która skutkuje nie tylko intencją behawioralna, ale podjęciem decyzji opartej o refleksję[20] .

Koncepcja FMA została tu przywołana jako praktyczny model, który można zastosować w edukacji prozwierzęcej. Uczniowie ustalając stanowiska z warstwy przekonań na temat zwierząt powinni uczyć się jak je ważyć w przypadku konfliktu z wartościami z warstwy drugiej – związanej z interesami ludzi. Nauka podejmowania decyzji w takich przypadkach powinna być prowadzona w oparciu o poszukiwanie merytorycznych argumentów, ustalania ich wagi, kosztów i strat po obu stronach konfliktu co pozwoli uczniom na rozumowe i logiczne ich rozstrzyganie. Uczniowie zmierzą się ponadto z takimi sytuacjami,w których straty po jednej ze stron lub po obu stronach są nieuniknione, jako że brak decyzji to zgoda na opcję domyślną, tradycyjne czy łatwe do przeprowadzenia rozwiązania[21]. Przykładem konfliktu może być kwestia hodowli

20 I. Ajzen, *The Theory of Planned Behavior,* „Organizational Behavior and Human Decision Processes", 50, 1991, s. 179–211.

21 R.H. Thaler, C.R. Sunstein, *Impuls: jak podejmować właściwe decyzje dotyczące zdrowia, dobrobytu i szczęścia,* Zysk i S-ka Wydawnictwo 2012, s. 31–107.

kur dla pozyskania jaj. Tani, klatkowy sposób hodowli jest w kontrze z ich dobrostanem. Nie można hodować szczęśliwych kur tanio – to wymaga nakładów finansowych. Albo rolnik straci część dochodów, albo kury będą cierpieć. Zadaniem uczniów jest ustalenie granic i ważenie wartości prozwierzęcych wobec wartości ludzkich związanych z finansami. Rozwiązaniem są drogie ekologiczne jajka lub dieta z wyłączeniem jajek. Zupełnie inne wartości są brane pod uwagę, gdy życie człowieka wprost zależy od życia, a często śmierci zwierzęcia. Jednym z przykładów jest polowanie na zwierzęta tak, jak to miało miejsce w przeszłości – wśród grup łowców-zbieraczy. Społeczność przeżyła, gdy upolowała i zjadła zwierzę lub głodowała, jako, że samo zbieractwo było niewystarczające. Zupełnie inaczej wygląda to obecnie - współczesne łowiectwo i polowania nie są zachowaniami tego samego rodzaju. W tym przypadku konflikt dotyczy wartości życia zwierzęcia i czystej przyjemności, rozrywki z jego zabijania, a więc wartości hedonistycznych. Rozstrzygnięciem tego konfliktu jest zaprzestanie polowań jako uznanie wyższości wartości związanych z życiem. Widać więc, że wartość życia zwierzęcia może być niezmienna w stosunku do interesów ekonomicznych lub hedonistycznych, ale może być zmienna, gdy chodzi o życie ludzkie.

Cele edukacji

Mając na uwadze psychologiczne uwarunkowania postaw, sposób podejmowania decyzji i zachowania z nich wynikające, porozwierzęca edukacja etyczna powinna obejmować następujące cele przedstawione poniżej.

1. Budowanie hierarchii istot w ujęciu biocentrycznym, jako wynikającym ze zdolności poznawczych, zdolności do odczuwania, posiadania umysłu i świadomości u zwierząt.

Edukacja prowadzona powinna być jako warsztaty z zakresu etologii, psychologii zwierząt i neuronauki w oparciu o najnowsze wyniki badania tych dyscyplin. Ostatnie 20 lat to okres intensywnych badań i prac naukowców, które zasadniczo zmieniły nasze myślenie kim są zwierzęta i jakie mają zdolności do odczuwania i myślenia. Zajęcia oparte o wiedzę jedynie z zeszłego stulecia będzie miała efekt żaden lub wręcz przeciwny. Zatwierdzający programy winni zwracać uwagę na daty publikacji proponowanej literatury przedmiotu. Ponadto, w ujęciu praktycznym pomocne będą zadania związane z rozpoznawaniem emocji, umysłowości i sposobów rozwiązywania problemów przez zwierzęta (np. zdobywania lub odnajdywanie zasobów), obserwacja metod komunikacji, działań intencjonalnych i planowanych oraz używanie narzędzi przez zwierzęta. Niedoceniana w nauce postaw wydaje się kwestia rozpoznawania i zrozumienia zabawy u zwierząt.

Często jest to zachowanie niefunkcjonalne stanowiące wartość samą w sobie, czego przykładem może być koń bawiący się piłką[22]. Dla zabawy międzygatunkowej jest zaś świadectwem porozumienia i ustalenia konwencji, pozwalającej nie traktować zachowań partnera dosłownie. Te praktyczne zadania mogą być realizowane w terenie lub poprzez analizę nagrań video sytuacji i zachowań konkretnych zwierząt. Nie powinny natomiast ograniczać się do przekazów werbalnych. Dodatkowo, ważne jest poszerzenie wiedzy o kwestie ewolucyjnego pochodzenia moralności i świadomości jako wzmacnianie podejście biocentrycznego i prozwierzęcego nastawienia[23].

2. Uznawanie praw zwierząt do wolności i dobrego życia, w tym niezależności i szczęścia, jako wynikających z koncepcji praw zwierząt lub utylitaryzmu jako etyki konsekwencjonalistycznej skoncentrowanej na dobrostanie zwierząt. Ponadto, wskazane są poszukiwania w innych etykach: etyce cnoty, obowiązku, troski.

To najbardziej klasyczne rozumienie edukacji etycznej związanej z poznawaniem idei etycznych. Dla tematu zwierzęcego, w zależności od wieku uczniów i etapu nauki, pomocne będą prace Petera Singera, Toma Regana, Marka Rowlandsa, Bernarda E. Rollina, Lewisa Gompertza, Alberta Schweitzera, Stevena M. Wisea, Charlesa Patersona oraz zbiorcze opracowania dotyczące etyki zwierzęcej[24] .

3. Rozpoznawanie wartości jaką reprezentują zwierzęta – jako wartości autotelicznych, wartości dla środowiska i ekosystemu.

Na bazie wiedzy z zakresu ekologii oraz zrealizowania dwóch modułów opisanych powyżej uczniowie samodzielnie mogą dociekać, analizować i wskazywać jaką wartość reprezentują zwierzęta. Znając ich zdolności do odczuwania, dostępne poziomy świadomości dla różnych gatunków oraz teoretyczne wskazania zawarte w ideach etycznych uczniowie powinni nabyć umiejętności argumentacji dotyczącej podmiotowości zwierząt i wartości jaką one stanowią: wartość samą w sobie, dla ekosystemu i środowiska. Bez zrealizowania modułu związanego z poznanie doznaniowości zwierząt oraz etyki, uczniowie będą odnosić

22 G.M. Burghardt, *The genesis of animal play: Testing the limits,* Mit Press, (2005), s. 5–20.

23 F. de Waal, *Małpy i filozofowie,* Copernicus Center Press, 2013; M. Trojan, *Na tropie zwierzęcego umysłu,* Wydawnictwo Naukowe Scholar 2013, s. 146–160.

24 D. Probucka, *Filozoficzne podstawy idei praw zwierząt,* Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych „Universitas", 2013; J. Lejman, *Ewolucja ludzkiej samowiedzy gatunkowej. Dzieje prób zdefiniowania relacji człowiek–zwierzę,* Lublin, Wydawnictwo UMCS, 2008; D. Dzwonkowska, M. Latawiec, D. Gzyra, J. Lejman, M. Twardowski, J. Tymieniecka-Suchanek, *Filozofia wobec świata zwierząt*, UKSW, 2015; J. Majcherek, *Człowiek, przyroda, moralność*, Księgarnia Akademicka, 2018.

się do egocentryzmu i przedmiotowego wartościowania zwierząt jako specyficznego dla postaw utylitarnych w Polsce[25] .

Nie mniej ważna jest nauka podejmowania decyzji oraz wyrabianie nawyków zachowania. Może ona obejmować:

– Działania pomocowe na rzecz zwierząt jako wyrabianie nawyków troski o dobrostan zwierząt poprzez właściwą opiekę nad zwierzętami towarzyszącymi, wolontariat w schroniskach, programy obejmujące dokarmianie i budowę budek dla kotów wolnożyjących, wytwarzanie wyposażenia na potrzeby domów tymczasowych lub schronisk i azylów dla zwierząt, w tym wybiegów dla psów i wolier dla kotów, wiat dla kóz czy koni. Nagrodą dla uczestników takich działań będzie podniesienie własnej samooceny, poczucia sprawczości i użyteczności społecznej[26].

– Rozpoznawanie zysków i strat w przypadku konfliktów interesów ludzi i zwierząt.

– Rozpoznawanie wartości jakie stoją za konfliktem interesów: hedonistycznych, finansowych, autotelicznych, instrumentalnych, utylitarnych, czego klasycznym przykładem jest kwestia pracy zwierząt, ich hodowli, udomowienia i zniewolenia, diety mięsnej i wegańskiej.

– Przewidywanie konsekwencji po stronie zarówno ludzi jak i zwierząt oraz podejmowanie decyzji w sytuacjach konfliktów interesów. Od prostych rozstrzygnięć: wyjść z psem na długi spacer czy spędzić ten czas na własnych przyjemnościach?, poprzez trudniejsze: kupować buty ze skóry, które są trwałe i ładniejsze czy wytwarzanych z materiałów roślinnych lub syntetycznych, o dużo niższej estetyce i jakości?, aż do bardzo trudnych dotyczących testowania leków na zwierzętach.

– Powtarzanie schematów rozwiązywania konfliktów w celu ich zautomatyzowania w tym: wyborów produktów spożywczych wegańskich lub pochodzących z hodowli spełniających warunki wysokiego/dobrego dobrostanu zwierząt – jak na przykład jajek czy mleka (zerówki – hodowla ekologiczna czy trójki – hodowla klatkowa?, mleko krowie czy roślinne?).

Edukacja powinna być prowadzona równolegle w obszarze behawioralnym jako wypracowanie zachowań oraz poznawczym – dotyczącym postaw jawnych, wiedzy i zrozumienia zjawisk. Programy dla dzieci

25 Cembalo i in., *Determinants of individual attitudes*..., s. 237–254.

26 R. Leonardi, H.M. Buchanan-Smith, G. McIvor, S-J. Vick, *Paws for Progress: The development of evasluation of firs prison-based dog training programme in the UK*, IAHAIO Conference Handbook, Unveiling a new paradigm: HAI in the mainstreem, Paris 2016; A.K. Fournier, E.S. Geller, E.V. Fortney, *Human-animal interaction in a prison setting: Impact on criminal behavior, treatment progress, and social skills*, „Behavior and social issues", 16(1), 2007, s. 89; H. Finkler, J. Terkel, *Dichotomy in the emotional approaches of caretakers of free-roaming cats in urban feeding groups: findings from in-depth interviews,* „Anthrozoös", 24(2), 2007, s. 203–218.

młodszych w przedszkolu i klasach 1-3 powinny głównie dotyczyć wyrabiania prawidłowych – prozwierzęcych nawyków i bezpiecznego kontaktu ze zwierzętami oraz rozpoznawania podstawowych emocji i doznań zwierząt: radości i smutku, lęku i zaufania, cierpienia i bólu, poczucia zagrożenia lub bezpieczeństwa.

Podsumowanie

Dwutorowe, poznawczo-behawioralne, prowadzenie edukacji powinno mieć wpływ na postawy wobec zwierząt, zarówno te jawne, jak i utajone. Prozwierzęce nawyki i wypracowane zachowania automatyczne będą aktywizować się w zachowaniach szybkich i spontanicznych, wykonywanych bezwiednie, poza uwagą i świadomą intencją. Spójne z nimi prozwierzęce deklaracje będą stanowiły właściwe uzasadnienie takich decyzji post factum, a dla działań przemyślanych i planowanych będą wyznaczać kierunek działania i racjonalnego ważenia zysków i strat przed podjęciem decyzji, tak by prospołeczność działań ludzi obejmowała także pozaludzkie zwierzęta jako, że tworzymy z nimi wspólnotę istot zdolnych do odczuwania.

Ethical education about treatment of animals in the context of psychological concepts of attitudes

Summary

The article presents issues related to education in field of animal ethics.

Abstrakt

W artykule przybliżone są kwestie dotyczące edukacji w zakresie etyki zwierząt. Przedstawiony jest związek pomiędzy sposobem nauczania, postawami wobec zwierząt, a zachowaniami w relacjach ludzi z innymi zwierzętami. W odniesieniu do postaw dualnych zaproponowany jest model edukacji dwuścieżkowej. Pierwsza ścieżka dotyczy poznania koncepcji filozoficznych i stojącymi za nimi wartości, druga – wypracowania zachowań prozwierzęcych odnoszących się do życia i dobrostanu zwierząt.

Key words: dual attitudes, animals, pro-animal education, ethics

Słowa kluczowe: postawy dualne, zwierzęta, edukacja prozwierzęca

Agnieszka Potocka – is a PhD student at the Faculty of Psychology of SWPS University of Social Sciences and Humanities in Warsaw. The subject of her research interest are dual attitudes toward animals and related behaviors.

Agnieszka Potocka – jest doktorantką na Wydziale Psychologii SWPS Uniwersytetu Humanistycznospołecznego w Warszawie. Tematem jej zainteresowań badawczychg są postway dualne wobec zwierząt oraz zwizane z nimi zachowania.